

ڈاکٹر ثناء مدثر

ریسرچ آفیسر

پنجاب انسٹیٹیوٹ آف لینگویج، آرٹ اینڈ کلچر، لاہور

میاں محمد بخش تے سید فضل شاہ دی ”سوہنی مہینوال“ دا تقابلی مطالعہ

Abstract:

Comparative study of a piece of literature is always considered the best way to highlight its characteristics and shortcomings. 'Sohni Mahinwal', a tragic love story, is one of the most favourite folktales equally famous in the province Punjab and Sindh. This love story has been told in the Punjabi language through poetry by many poets; however, 'Qissa Sohni Mahinwal' written by famous poets Mian Muhammad Bakhsh and Syed Fazal Shah gathered much popularity due to their exemplary description. In this article, these two 'Qissas' have been compared in terms of presentation of thought, diction and poetic craftsmanship. Both 'Qissas' have well-knit plots but Fazal Shah's story is more comprehensive and adorned with profound literary images.

قصہ بنیادی طور تے عربی زبان دا لفظ اے، ایہدا مطلب کہانی یا حکایت کرنا وی اے۔ انسانی سوچ دا سب توں قدیم روپ کہانی اے، انسان مڈھ قدیم توں ای کہانیاں راہیں اپناتے دوجیاں دامن پر چاندا رہیا اے۔ انسانی حیاتی دے ابتدائی دور تے جھات پائی جاوے تے ایہہ گل سامنے آوندی اے کہ انسان جدوں جنگلاں تے غاراں وچ رہندا سی اُدوں وی کہانی کہندا سی تے سُندا وی سی، بھالیاں اشاریاں راہیں تے بھالیاں تصویراں راہیں۔ اوہ اپنی بہادری تے فتح و کامرانی دے قصے یاراں بیلیاں نوں سناونداسی۔ ایہدے بارے گیان چند ہوراں دا کہنا اے کہ:

”قصہ گوئی کا فن اتنا قدیم ہے جتنا نطق انسانی۔“ (1)

عام زبان وچ قصیاں نوں لوک کہانیاں وی آکھیا جاند اے تے ایہدے مڈھ دا پتہ لانا کوئی سوکھا کم نہیں کیوں جے انسان مڈھ توں ای قصے کہانیاں بناوندا آیا اے تے ہر دور وچ ایہدا وکھرا رنگ روپ ہوندا اے۔ انسانی حالات دے بدلن دی وجہ نال کہانیاں دے موضوعاں وچ تبدیلی آوندی رہندی اے۔ ابوالعجاز حفیظ صدیقی لکھدے نیں:

”بدلتے ہوئے سیاسی حالات اور معاشرتی تغیرات لوک کہانیوں پر اثر انداز ہوتے رہتے ہیں۔ بعض اوقات ایک ہی لوک کہانی کسی معاشرے میں ضمنی اختلافات کے ساتھ کئی صورتوں میں عروج پر ہوتی ہے۔ لوک کہانیوں کو ایک نسل سے دوسری نسل تک پہنچانے والے لوگ کہانی میں حسب منشا حک و اضافہ بھی کر لیتے ہیں۔“ (2)

بہت سارے لوکاں دا خیال ہوندا اے کہ ایہناں لوک کہانیاں وچ صرف خیالی واقعات نوں بیان کیتا جاند اے تے فرضی گلاں کیتیاں جاندیاں نیں جد کہ ایہہ گل ٹھیک نہیں کیوں جے ایہناں کہانیاں دا تعلق کسے نہ کسے طرح معاشرے نال جڑیا ہوندا اے۔ فرضی کرداراں دے نال حقیقی واقعاں نوں بیان کیتا جاند اے۔ اج کل ہر پاپ سے فتنہ، فساد، ظلم تے پیار محبت سب کچھ ملدا اے تے ایہناں گلاں نوں ہی ایہناں داستاناں وچ بیان کیتا جاند اے۔ پوری دنیا دیاں لوک کہانیاں ملدیاں جلدیاں ہوندیاں نیں کیوں جے سارے انسان نیں تے اوہناں دیاں ضرورتاں وی ملدیاں جلدیاں ای ہوندیاں نیں:

داستان گوئی دنیا دے قدیم ترین ادب وچ شمار ہوندی اے۔ جدوں انسان دے پڑھن لکھن دا سلسلہ شروع نہیں سی ہویا پچیاں دی تربیت ایہناں کہانیاں نال کیتی جاندی سی۔ ایہہ دنیا دی ہر زبان وچ لکھیاں گئیاں نیں جیہناں نوں لوک پسند کردے نیں، ساڈے قدیم مدرسیاں وچ مذہبی کہانیاں مذہبی کتاباں وچ لکھیاں جاندیاں سن تاں جے ہر کوئی ایہنوں پڑھ سکے۔ ایہدے بارے احمد حسین قریشی لکھدے نیں:

”پنجابی زبان و ادب میں داستان گوئی کی روایات مغلیہ دور سے چلی آتی ہیں۔ نثر میں کہانی لکھنے کا رواج پنجابی زبان میں انگریزی دور

حکومت سے ہوا اور پاکستان میں پروان چڑھا۔ پنجابی ادبیات کی ترویج میں داستانوں اور کہانیوں کا کافی حصہ ہے۔“ (3)

انسان نے ہر شعبہ زندگی وچ ترقی کیتی اے پر اوہدی اپنے ورثے نال جڑت اوئی ای پرانی اے جنی شروع توں سی [اوہ ایہناں لوک کہانیاں نوں بڑی دلچسپی نال سندا اے۔ ایہناں دے ذریعے لوکائی نوں تفریح ملدی اے تے اوہناں دے غماں تے پریشانیاں وچ کجھ کمی ہوندی اے، ایہہ داستاناں اوہناں لئی انمول اثاثہ نیں جھوں اج دی نسل وی برا پسند کردی اے۔ لوک داستاناں دی اک خاص گل ایہہ وی اے کہ ایہدے وچ کرداراں دامر دیا عورت ہونا ضروری نہیں۔ ایہناں وچ جن، دیو پریاں وغیرہ دے کرداراں توں اڈ ایہناں وچ پرندے تے جانور وی ٹردے پھر دے گلاں کردے نظری آوندے نیں۔

ایتھے اسیں صرف پنجاب دیاں لوک داستاناں بارے گل کراں گے جیہناں دا تعلق پنجاب دے کسے نہ کسے علاقے نال جڑیا کھالی دیندا اے، اوہناں وچ اوس علاقے دیاں رسماں رواجاں نوں بیان کیتا جاندا اے جہڑے حقیقت دے نیڑے ہوندے نیں، دوجے مافوق الفطرت ماحول بہت گھٹ دسدا اے۔ معاشرتی حیاتی دیاں قدراں نوں موضوع بنایا جاندا اے تے کردار بالکل جیوندے جاگدے نظری آوندے نیں۔ ایہناں کہانیاں وچ ہر طرح دے موضوع ورتے جانندے نیں جیہناں وچ رزمیہ رنگ ہوندا اے تے بزمیہ وی، نفرتاں وی ہوندیاں نیں تے محبتاں دے رنگ وی کھلے نظر آوندے نیں۔ پنجاب دے ماحول دیاں اچھیاں لوک داستاناں وچ ہیر رانجھا، سوہنی مہینوال، سسی پنوں، مرزا صاحبان وغیرہ شامل نیں۔ ایہناں وچ رومانوی قصے بیان کیتے گئے نیں، شروع توں اخیر توڑی عاشقان دے دلاں دا حال، اوہناں دا ملنا، وچھڑنا کھایا جاندا اے۔ عبدالغفور قریشی ایس بارے لکھدے نیں:

”پنجابی وچ قصہ لفظ عشق کہانی نال جڑیا ہوا اے کیوں جے ایہناں وچ

رومانس ودھتوں ودھ شامل ہوندا اے۔“ (4)

پنجاب دیاں لوک داستاناں نثر دے مقابلے نظم وچ چوکیاں لکھیاں گئیاں نیں جیہناں وچ ثقافتی پس منظر وی الکیا گیا۔ پنجاب دے رومانوی قصیاں وچ بہادری، بے باکی تے قربانی دی مثال وی ملدی اے۔ ایہناں وچ معاشرتی حالات نوں وی کھول کے بیانیا گیا اے۔ ایہہ قصے مقامی طبع زاد کہانیاں نیں۔ ایہناں نوں لکھن والے شاعروں مقامی نیں۔ ساڈے صوفی شاعراں نے ایہناں

ساریاں قصیاں نوں بڑے سوہنے صوفیانہ ڈھنگ وچ بیان کیتا اے جہڑے بڑے مشہور ہوئے نیں۔ ایس مضمون وچ اسیں دو وڈے شاعراں میاں محمد بخش تے سید فضل شاہ نواں کوٹی دی ”سوہنی مہینوال“ دا تقابلی ویروا کراں گے۔ ”سوہنی مہینوال“ دا تعلق پنجاب دے مشہور شہر گجرات نال اے۔ ایہہ شہر چناب دریا دے کنڈھے آباد اے، ایس شہر نوں پنجابی ادب دا مرکز وی منیا جاندا اے۔

انج تے میاں محمد بخش ہوراں نوں مثنوی سیف المملوک توں ودھیری شہرت حاصل ہوئی تے اوہ مثنوی ای اوہناں دی پہچان اے پر اوہناں ایس توں اڈ وی بہت سارے قصے لکھے نیں جیہناں وچوں اک قصہ ”سوہنی مہینوال“ وی اے۔ پنجابی روایت موجب حمد، نعت تے منقبت لکھن توں بعد تمہید بنھ کے قصے دا آغاز کیتا۔ قصہ لکھدیاں اوہناں ایس کتاب لکھن دا کارن تے ہجری سال وی دیا اے۔ اوہ لکھدے نیں:

1273 تے باراں ہجری اندرسن رحمت میرے پیر دی کیتا سبز چمن

نخن نہ رہیا رہ گیا نا نواں وچ حساب نہ ساتی نہ مجلساں نہ اوہ مٹ شراب (5)

پنجابی دے ہور وی کئی شاعراں نے ”سوہنی مہینوال“ دا قصہ لکھیا اے پر سید فضل شاہ ہوراں دے قصے نوں جنی شہرت ملی اوہ کسے ہور شاعرنوں نہیں مل سکی۔ آپ نے ایہہ قصہ 1265ھ وچ لکھیا جدوں آپ نے اُنی سال پورے کر کے 20 سال وچ پیر رکھیا۔ ایہدی دس آپ نے اپنے شعر وچ انج پائی اے:

ویہویں سال پیر آیا، کیتا خضر مینوں فیر دان بلی

کیتی جوڑ کتاب درست ساری، روزے چودھویں ماہ رمضان بلی (6)

پنجابی قصہ گوئی دا استان دے فن نوں ٹیسی اتے اپڑان والے شاعراں اتے جھات پائیے تے میاں محمد بخش ہوراں دانان اگھڑواں ساہنے آندا اے۔ میاں ہوراں درویشانہ حیاتی گزاری، اوہ اک باہوش صوفی شاعر سن تے اوہناں دے علم وچ چٹنگی سی جہڑی اوہناں دی شاعری وچ وی دکھائی دیندی اے۔

میاں محمد بخش ہوراں قصے دا پلاٹ بڑے سوہنے ڈھنگ نال بنایا اے جیہدے وچ واقعات اک تسلسل نال چلے آؤندے نیں تے کدھرے وی جھول دکھائی نہیں دیندا۔ ایسے طرح سید فضل شاہ ہوراں نے وی بڑا جاندار، مناسب پر مختصر پلاٹ بنایا اے، دونوں شاعراں نے قصے دا آغاز تقریباً اکو جیہا کیتا اے پر دونوں دا انداز وکھو وکھ اے تے ایسے لئی اوہناں اپنے اپنے مزاج موجب تھوڑے

بہت وادھے گھائے وی کیپتے نیں۔ دونواں دے قصیاں وچ دلچسپی دا عنصر نمایاں اے۔ ایہناں قصیاں وچ خاص طور تے بہادری، سخاوت تے لاڈ پیار والا ماحول دکھایا جاندا اے۔ ہیرو نوں اوکڑاں دا بہادری نال مقابلہ کر کے اپنی محبت نوں حاصل کردا دکھایا گیا اے، جہڑا ایہناں قصیاں وچ چٹیک پیدا کردا اے۔

عشق محبت قصے دی پہچان ہوندا اے تے دونواں شاعراں نے قصے وچ عشق نوں بڑے سوہنے تے سلکھنے ڈھنگ نال بیان کیتا اے۔ دونواں قصیاں دے عشقیہ شعراں دیاں کچھ ونگیاں انج نیں:

جو کچھ وچہ جہاندے ہے خلق اللہ عام
کہیا دانے سُنن کہیے سب کام
اول کن سخن تھیں کیتی رب کلام
ناں فیکون محمد ا لوح قلم تمام (7)

ایں قصے وچ انج تے شاعراں نے کئی ضمنی کرداراں دا ذکر کیتا اے پر اوہناں دے ناں نہیں لکھے اوہ بے نام کردار نیں۔ وڈے کردار دواں نیں اک سوہنی تے دوجا مہینوال، لکھاریاں نے ایہناں تے ای بوہتی توجہ دتی اے تے اوہناں نوں بھرویں طریقے نال بیان کیتا اے۔ جیویں میاں محمد بخش ہوراں مہینوال دی حدوں ودھ تعریف کیتی اے تے اوہنوں سب توں وکھرا قرار دتا اے:

اوتھے عزت بیگ سی اوچی ذات مغل
اس دے حسن جمال دا ملاں اندر غل
رانجھا پنوں بے نظیر ناں سن اس دے تل
ویکھن جان محمد ا حور فرشتے کل
چینی جٹا سوہنا چنے وانگ سفید
بات کہاں کی وات دی ہے سی اوہ ناپید
کلاں سوہنیاں انگلیں شنگرف نوک بھری
گھڑتل ڈبل محمد ا بہہ بہہ تلی کری
سینہ چٹا چاندیوں گھڑیا اوستاکار
وہد صفائی شیشیوں دھنی مشک تار

پتلا گردا لک دا جھل نہ سکدا بھار
ڈرے محمد ترٹنوں جد کمر بنے تلوار (8)

تے فضل شاہ نے اودھی خویصورتی نوں انج بیان کیتا اے:

دائی ویکھ کے حسن و جمال کہیا شاید پھر یوسف پیداوار ہويا
ربا عمر بخشیش ایس ماہ تائیں تیرا فضل بے انت شمار ہويا (9)

سوہنی دے کردار ول جھات پائیے تے اوہ وی اک مضبوط عورت داروپ دھار کے ساڈے
ساہمنے آوندی اے اوہ گجرات دے ٹلا کمہار دے گھر پیدا ہوئی جھڑا مٹی دے بھانڈے بنان وچ
لا جواب سی۔ اوہنے اپنی دھی داناں سوہنی رکھیا جھڑی حسن تے جمال وچ ہیر، جلالی، شیریں تے سسی
نالوں ودھ سی۔ ایس حسن دی دیوی نوں میاں محمد بخش ہوراں شعراں وچ انج لیکیا اے:

سسی ہیر جلالیوں حسن جمال زیاد
شکر شیریں اوس پر مرن مثال فرہاد
لیلاں چندر بدن تھیں سندر خوب نہاد
بدر منیر محمدا ویکھ کرے فریاد
ابرو قوس ہلال جیوں متھا بدر منیر
زہرہ ہووے مشتری مہروں تک تصویر
متھے اوپر بندی ہرل اوپر اگ
نین دو جادو بابلے لین فرشتے ٹھگ (10)

سوہنی دے حسن بارے فضل شاہ ہوراں وی بڑے جاندار شعر لکھے نیں جیہدے توں سوہنی دے
سہین دا اندازہ ہوندا اے، اوہ لکھدے نیں:

سورج طرف نہ جویں ہووے
ایویں حسن دی زور مثال آہی
سینہ صاف سی دند بلور کولوں
ہور صفت نہ وچ خیال آہی

سوہنی نام آہا سوہنے نین اس دے
سوہنی ہنس تے مور دی چال آہی
سوہنا رنگ رخسار انار وانگوں

سوہنے مکھڑے تے سوہنے خال آہی (11)

شاعر جدوں وی کجھ لکھدا اے اوہدے پچھے اوہدی زندگی دا کوئی نہ کوئی راز یا غم چھپیا ہویا ہوندا اے جیہدے پاروں اوہ اخلاقیات دا وی بڑا درس دیندے نیں۔ ساڈے زیر مطالعہ شاعراں نے وی اپنے ایہناں قصیاں وچ ”مقولہ شاعر“ دے عنوان پیٹھ اپنے دل دی گل کیتی اے تے اپنے مقصدنوں بیان کیتا اے۔ دنیا اُتے رہن سہن تے لوکاں نال ملن ورتن دے طریقے دس کے اخلاقیات دا درس دتا اے۔ جیویں میاں صاحب لکھدے نیں کہ:

اوہی عاشق خوب جو طالع ہووس یار
سب مراداں خواہشاں چھڈے دلوں وسار
حکم نہ موڑے یار دا جو آکھے دلدار
خاطر یار محمد ا تھلے دکھ ہزار
منگے جانی جان جان پچھان مرے
قدماں تے سر رکھ کے دیوے جان سڑے
جے دلبر لوڑیئے غم تھیں خون کرے

اکھیں راہ محمد حاضر آن دھرے (12)

فضل شاہ نے وی کئی جگہ تے نصیحت بھرے مصرعے لکھے نیں:

منتر لکھ کروڑ نصیحتاں دے، رہی ماں غریب چلا میاں
کول بیٹھ سنیاں سوہنی سب گلاں، کیتی مول نہ چوں چرا میاں
جس توں جان ایمان قربان کیتی، کہیا اوس پھیر پھرا میاں

جتھے عشق آیا او تھے رہن نائیں، عقل ہوش تے شرم حیاء میاں (13)

بیان ڈھنگ تے زبان بیکر چنگے ہون تے سونے اُتے سہاگے والا کم ہوندا اے کیوں جے لوک داستاناں لہیاں داستاناں نیں جیہناں نوں ہر عام خاص بندہ پڑھنا چاہندا اے، ایس لئی جے اسلوب

بیان سادہ تے عام فہم ہووے تے اوہ دل دیاں گہرائیاں وچ اترا چلا جاندا اے تے ہر کوئی ایہدے توں لایہ لیندا اے۔ جے زبان اوکھی تے خاص علاقے دی ہوئے تے فیر صرف ایہنوں عالم تے مقامی لوک ای پڑھ سکے گے۔ میاں صاحب ہوراں بڑے سادہ تے عام فہم زبان وچ ایس قصے نوں لیکیا اے تاں جے ہر خاص تے عام بندہ وی ایس نوں سمجھ کے سواد لے سکے۔ جیویں اوہ آکھدے نیں:

سادی صاف کلام وچ ہوندا درد تمام
 نہیں تاں صنعت پان دی مینوں عقل دوام
 عالم صنعت وکھ کے بہت کرن تعریف
 عامان دے سمجھان نوں کیتی میں تصنیف
 اس تھیں نہیں لیاا صنعت تے تکلیف
 نہیں تاں طبع محمدی جانوں نہیں ضعیف (14)

فضل شاہ ہوراں توں پہلاں وی بہت قصے لکھے گئے تے اوہناں توں بعد وی۔ پر اوہناں دے انداز وچ جادوسی جیہدا اوہناں نوں آپوں وی احساس سی ایس لئی اوہ اپنے شعراں وچ لکھدے نیں:

تائیں شعر میرا پُر سحر ہويا، کیتا رب رسول عطا مینوں
 اک بوٹیوں باغ بنا دتا، مالی کوئی ایسا دکھلا مینوں
 فضل شاہ تائیں فضل شاہ کیتا، سمجھ بہت فقیر گدا مینوں (15)

فضل شاہ ہوراں وی ٹھیکہ پنجابی زبان ورتی اے تاں جے ہر کوئی ایہدے توں سواد لے سکے۔ اوہناں دی لکھت وچ عربی تے فارسی دا وی بوہتا اثر اے کیوں جے اوہ اک مذہبی گھرانے نال تعلق رکھدے سن تے ایہناں زباناں توں وی جانوں سن۔

زبان دے نال نال ایہناں شاعراں نے قصیاں وچ ہور خوبصورتی تے دلچسپی پیدا کرن لئی کئی تھانواں تے تشبیہاں، استعارے تے محاوریاں دی ورتوں کیتی اے جیہدے نال قاری نوں انج جاپدا اے جیویں اوہ پاتر اوہدے سامنے آکھلوتے نیں فضل شاہ لکھدے نیں:

سوہنی عاشقاں دے لہو نال رتی، نازک پیر جو پھل گلاب میاں

لڑیاں موتیاں دیاں لڑیاں جادلی، پھیر ماریا آن پنجاب میاں (16)

میاں ہوراں دی تشبیہاں دی وگی ویکھو:

طوطی وانگن طبع نوں کرساں شکر خور
 سوہنی سندے حسن تھیں مرزے والا شور
 گدوں دے گل پائیے موتی ہار پرو
 موتی گمن محمد اودہ نہ ترکی ہو
 سوہنی اندر سوہنیاں جٹیوں کرکٹ وچہ چن
 جو لاثانی حسن وچ سوہنی اوس کہن (17)

سید فضل شاہ ہوری لفظاں دی کاریگری دے چنگے جانوں نیں۔ اوہ اک اک لفظ کئی کئی معنیاں وچ وردے نیں جیہدے پاروں قصے وچ اک دکھراتے نوں کلا رنگ آجاندا اے۔ پر میاں صاحب دے قصے سوہنی مہینوال وچ سانوں اجیہے رنگ دے شعر دکھالی نہیں دیندے۔ فضل شاہ ہوریں لکھدے نیں:

مست ہوویوں دولت دَم اُتے پیارے دم نالوں پیارا دم تینوں

دولت دولت مار کے نس جاسی دَم بھی دے جاسی اتے دَم تینوں (18)

داستان اندر جذبات نگاری دی بڑی اہمیت اے۔ داستان دے آغاز توں انجام تک ہر کئی قسم دے واقعات تے حادثات رونما ہوندے نیں، کدی خوشی تے کدی غم دے، کدی غصے دے تے کدی نرم مٹھے لہجے دے، کدی وچھوڑے تے کدی وصل دے، ایہہ سارے واقعات تے جذبات قاری نوں متاثر کر دے نیں۔ ایہناں جذبات دا اظہار ہر کوئی اپنی اندر لی کیفیت پاروں کردا اے۔ ایسے طرح ایس قصے وچ وی ایس کجھ جذبات نگاری دیاں مثالاں ویکھاں گے۔ جہوں دونوں شاعراں اپنے اپنے طریقے نال نبھایا اے۔ فضل شاہ نے خوشی دے جذبات دی بڑی سوہنی تصویر ایکی اے:

سن خبر فرزند دل بند سندی مرزا خوشی دے نال گلزار ہويا

پڑھے شکر الحمد ہزار واری اوگنہار تے رب ستار ہويا

کیتا مگتے آن جیون بہتا باجھ روک تھہ روک ادھار ہويا

دتی مینہ دے وانگ وسا دولت گویا فضل تھیں ابر بہار ہويا (19)

میاں صاحب نے سوہنے تے سلکھنے انداز نال جذبات نگاری کیتی اے جیہدے پاروں کردار بڑے جاندار چا پدے نیں تے انج لکدا اے جیویں اوہناں دے جذبات، فکراں تے سوچاں، ساڈیاں

اپنیاں سوچاں تے فکراں بن گئیاں نیں۔ ٹلا کمہار جھڑا سوئی دا پواے جدوں مہینوال نوں گھروں کڈھ دیندا اے تے مہینوال دردر دیاں ٹھوکر اس کھاندا اے اوس ویلے اوہدی یاد وچ سوئی اُتے کیہ واپردی اے میاں صاحب لکھدے نیں:

تِلے دا گھر چھڈ جاں مہینوال گیا
 سوئی درد فراق دا سینے سول پیا
 کالا ہويا پندیاں اوہ چہرہ رنگ لال
 زلفاں پٹ محمد خاک رلاوے وال
 پتھر سینے ماردی سچی سر تے ڈال
 درد فراق محمد کیتا برا حال
 زانوں اوتے ماردی دونویں ہتھ اوٹھا
 میرے جہی محمد کس پروہڑی قضا (20)

جذبات دے نال نال منظر نگاری وی قصیاں دا اک خاص جز ہوندا اے۔ ایہدے راہیں شاعر واقعات نوں اک اجیہا رنگ دے دیندا اے کہ اوس واقعے دا پورا نقشہ ساڈیاں اکھاں اگے آکھلوندا اے، اک کامیاب شاعر دی ایہہ خوبی ہوندی اے کہ جدوں کسے طوفانی، قہر بھری تے انھیری رات دا نقشہ کچھ تے قاری نوں اوسے طرح ڈرتے خوف محسوس ہووے تے جے خوشی دی گل کرے تے قاری نوں خوشی محسوس ہووے۔

ایسے طرح میاں صاحب وی جدوں کسے منظر دی تصویر کشی کردے نیں تے پڑھن والا انج محسوس کردا اے کہ اوہ وی ایسے ماحول وچ ساہ لے رہیا اے۔ میاں صاحب نے اوس طوفانی رات دا نقشہ بڑا سوہنا الکیا اے جدوں سوئی کچھ گھڑے تے ٹھل کے مہینوال نوں ملن جانا سی، اوہ اک خوفناک رات سی۔ اوہ آکھدے نیں:

کرنا ہويا رب دا غیبوں ہاٹھ چڑھی
 سرد سیالی رات سی لگی سخت جھڑی
 بدل لتھا زور دا ٹھہرے نہیں گھڑی
 لساں لساں واہیاں دھرتی پٹ کھڑی

جھکھڑ بدل جانور پھنڈ سٹے سی مار
 پتر رہے نہ بوٹیاں واؤ کھڑے اوڈار
 آن کھلی دریا تے دیکھ ہوئی حیران
 بھنی سردی سخت نے بیدل کیتی آن (21)
 ایسے منظر نوں فضل شاہ ہوراں انج لکھیا اے:

آئی قہر تے غضب دی رات مڑ کے، کالا ماتی بھیس وٹا بیلی
 بجلی بدلاں تھیں کڑک مار پوندی، دیندی طبق زمین ہلا بیلی
 دیو وانگ اوہ جنڈ کریر دس، دیندے رت سریر سکا بیلی
 سوہنی وچہ جھناؤندے جاوڑی کنب گئے زمین آسمان میاں (22)
 ویکھیا جاوے تے طوفانی رات دا منظر دونواں شاعراں نے اک دوجے توں ودھ لیکن دا چارا
 کیتا اے جہنوں پڑھ کے قاری وی خوف محسوس کردا اے۔ منظر نگاری دے نال نال ایہناں شاعراں
 نے محاوریاں دی ورتوں نال قصے وچ سپن پیدا کرن دی کوشش کیتی اے جیہدے وچ اوہ کامیاب وی
 نظر آؤندے نیں۔ فضل شاہ ہوراں بوہتا محاوریاں توں ای کم لیا پر میاں صاحب دے قصے وچ
 محاورے بہت گھٹ وکھالی دیندے نیں۔ اوہناں نے بوہتا زور سادی کہانی تے دتا اے تاں جے
 پڑھن وچ لوکائی نوں کسے قسم دی اوکڑ نہ ہووے۔ ایہناں دونواں شاعراں دے محاوریاں دیاں کجھ
 ونگیاں ویکھدے آں۔ سید فضل شاہ ہوری آکھدے نیں:

سوہنے پیر کولے نازک وانگ ریشم
 مالی روح دا ہوا داس ٹریا
 زلفاں ناگ کالے کنڈل دار آہے
 متھا چودھویں رات دا چند آہا (23)
 میاں صاحب نے وی ایسے طرح کجھ محاورے ورتے نیں، اوہ لکھدے نیں:

بھاں بھاں کرے اوسدا لگے کلیجہ کھان
 چڑھی آ فوج پریم دی عشق بجائے ڈھول
 جس سر پھل نہ جھلیا جانے پئے پہاڑ (24)

میاں صاحب دنیا دے سنگی ساتھیاں بارے گل کردیاں آکھ دے نیں کہ اتھے ہر کوئی مطلب دا ساتھی ہوندا اے تے جہڑے صرف سکھ ویلے ہی نظر آوندے نیں غم ویلے اوہناں دا ناں نشان وی نظر نہیں آوند، حُسن تے عشق لازم تے ملزوم نیں۔ سچا حسن صرف رب دی ذات دا اے، بندے دا حسن عارضی تے فانی اے، اوہ لکھ دے نیں:

مان نہ کیجئے حسن دا حُسن نہ چل سی توڑ
کوئی دن اسدی دوستی اوڑک جاسی چھوڑ
مومن دا دل ڈھائیاں کیہا پاک رسول
عرشوں جھڑا کنگرا اس وچہ شک نہ مول (25)
ایسے بے ثباتی بارے فضل شاہ ہوراں انج لکھیا اے:

ایہ تاں جوہناں ٹھگ بازار دائی مان متئے روپ سنگار ناہیں
چار روز دا حُسن پروہنا ایں، کوڑے حسن اُتے پاویں بھار ناہیں
سدا رنگ محل نہ ماڑیاں نے، سدا حسن دا گرم بازار ناہیں
سدا دکھ تے سدا نہ ہون موجاں، سدا بلبلاں باغ بہار ناہیں (26)

سوہنی مہینوال دا قصہ ساڈے واسطے اک مثال اے جیہدے وچ ہمت تے طاقت دا درس دتا گیا اے کہ انسان نوں اپنے مقصد توں کچھ نہیں ہٹنا چاہیدا تے نہ ای ایس توں گھبرانا چاہیدا اے، بھانویں راہ وچ کنیاں وی اوکڑاں ہوں۔ ایہدے وچ مہینوال دا سفر مجازی اے جہڑا حقیقت دا روپ دھار لیندا اے۔ انسان کسے چیز دا سچا تے پکا ارادہ کر کے نکلد اے تے اللہ تعالیٰ اوہدے لئی آسانیاں پیدا کر دے نیں۔

کسے وی علاقے دی لوک داستان یا کہانی اوہدی ثقافتی پہچان ہوندی اے۔ ایہدے توں علاقے دی معاشی معاشرتی، ثقافتی، سماجی، تاریخی تے مذہبی حالات دا پتہ لگدا اے۔ میاں صاحب نے ایس قصے نوں لکھن دے دو سبب دسے نیں، اک تے اوہناں دا یار بیللی کالا سی جہنے آپ نوں ایہہ قصہ لکھن دی فرمائش کیتی تے آپ نے اوہدی خوشی لئی ایہہ قصہ لکھیا تے دوجا آپ دی نظر وچ پہلے جہڑے وی قصے لکھے گئے سن اوہ نامکمل جا پدے سن۔ آپ نوں اوہناں وچ شاعرانہ مہارت گھٹ نظر آوندی سی۔ ایس لئی آپ نے ایس قصے نوں لکھن دا آہر کیتا۔ پر سچی گل تاں ایہہ ای اے کہ آپ دے ایس

قصے نوں اوئی مانتا نہیں ملی جہڑی فضل شاہ دے قصے نوں ملدی اے۔ میاں صاحب ایس قصے وچ شعری حسن، سپن تے لطافت دے باجود اوہ رنگ اختیار نہیں کر سکے جہڑا سید فضل شاہ ہوراں ایس قصے نوں لکھدیاں اپنے تخیل دے روپ رنگ تے نین نقش نال سنوار کے حاصل کیتا۔

حوالے

- 1- گیان چند، ڈاکٹر، اردو کی نثری داستانیں، (کراچی: انجمن ترقی اردو پاکستان، 1969ء)، 18-
- 2- ابوالعجاز حفیظ صدیقی، کشف تنقیدی اصطلاحات، (اسلام آباد: مقتدرہ قومی زبان، 1985ء)، 185-
- 3- احمد حسین قریشی، ڈاکٹر، پنجابی ادبیات کی مختصر تاریخ، (لاہور: عزیز بکڈپو، 2002ء)، 354-
- 4- عبدالغفور قریشی، پنجابی ادب دی کہانی، (اسلام آباد: اکادمی ادبیات پاکستان، 1989ء)، 153-154-
- 5- میاں محمد بخش، سوہنی مہینوال، (جہلم: ملک غلام نور اینڈ سنز، س ن)، 15-
- 6- حمید اللہ ہاشمی، پروفیسر، سوہنی مہینوال، (لاہور: فضل شاہ پبلشرز، مکتبہ دانیال، س ن)، 1-
- 7- میاں محمد بخش، سوہنی مہینوال، 14-
- 8- میاں محمد بخش، سوہنی مہینوال، 18-
- 9- حمید اللہ ہاشمی، پروفیسر، سوہنی مہینوال، 99-
- 10- اختر جعفری سید، ڈاکٹر، حضرت میاں محمد بخش حیاتی تے شاعری، (لاہور: مقصود پبلشر، 2007ء)، 290-
- 11- انور احمد اعجاز، ڈاکٹر، سوہنی مہینوال، (لاہور: نوید حفیظ پرنٹر، 2007ء)، 43-
- 12- میاں محمد بخش، سوہنی مہینوال، 146-
- 13- حمید اللہ ہاشمی، پروفیسر، سوہنی مہینوال فضل شاہ، 126-

- 14- میاں محمد بخش، سوہنی مہینوال، 17۔
- 15- حمید اللہ ہاشمی، پروفیسر، سوہنی مہینوال فضل شاہ، 28۔
- 16- اوہی، 32۔
- 17- میاں محمد بخش، سوہنی مہینوال، 16۔
- 18- حمید اللہ ہاشمی، پنجابی ادب دی مختصر تاریخ، (لاہور: تاج بکڈ پو، 1992ء)، 213۔
- 19- حمید اللہ ہاشمی، پروفیسر، سوہنی مہینوال، 99۔
- 20- میاں محمد بخش، سوہنی مہینوال، 43-44۔
- 21- اوہی، 59۔
- 22- حمید اللہ ہاشمی، پروفیسر، سوہنی مہینوال، 189۔
- 23- اوہی، 31۔
- 24- میاں محمد بخش، سوہنی مہینوال، 44-46۔
- 25- اوہی، 38۔
- 26- حمید اللہ ہاشمی، پروفیسر، سوہنی مہینوال، 169۔

☆☆☆